

ALGEMEEN

J. C. H. Blom, A. J. Kox, M. J. Veen, ed., *Academische vrijheid* (Amsterdam: Vossiuspers AUP, 1995, viii + 151 blz., f34,50, ISBN 90 5629 013 4).

Dit boek geeft de bewerkte voordrachten van een themadag, gehouden aan de Universiteit van Amsterdam op 22 april 1994 en georganiseerd in samenwerking met het Historisch Platform en een werkgroep van universiteitshistorici. Het expliciete doel van de themadag was het bepalen van de betekenis van het begrip 'academische vrijheid' en zijn rol in de Nederlandse universiteitsgeschiedenis. De bijdragen zijn in levendige, kaleidoscopische stijl geschreven en de uitvoerige literatuuropgaven wijzen niet alleen de weg naar bewijsplaatsen, maar ook naar algemene overzichtsliteratuur. De auteurs hebben alle vrijheid gekregen en er is dan ook enige overlap tussen de bijdragen.

Het begrip 'academische vrijheid' blijkt twee kanten te hebben: enerzijds vrijheid van externe macht en invloed, vooral van overheden, over staf en studenten, en anderzijds vrijheid tot het naar eigen inzicht geven en ontvangen van onderwijs en verrichten van (en publiceren over) onderzoek door docenten en studenten, sinds Humboldt gekarakteriseerd als 'Lehrfreiheit' en 'Lernfreiheit'.

Enigszins los hiervan staat de vrijheid om een universiteit te stichten. Anders dan de oudste universiteiten zoals Bologna, Cambridge en Parijs, die min of meer spontaan zijn ontstaan, zijn Nederlandse universiteiten alle gesticht, eerst door de soevereine gewesten van de Republiek: Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk. Franekeren Harderwijk hebben de Franse tijd niet overleefd. In het Koninkrijk wordt de vrijheid tot stichting ook toegekend aan de stad Amsterdam en de stichtingen van de Vrije en de Katholieke Universiteit.

F. P. W. Soetermeer schetst in 'Academische vrijheid aan de universiteit van Bologna' (9-36) een beeld van de groei en gang naar zelfstandigheid van de oudste universiteit van Europa in de elfde en twaalfde eeuw. Veel woorden uit de universitaire folklore blijken al te bestaan, maar met een totaal andere betekenis. Een 'Universitas' is een corporatieve rechtspersoon, hier van studenten, elders wel van studenten en docenten. Stad, paus en vorst kunnen haar privileges en vrijheden geven. Studenten betalen 'hun' professor en bepalen soms gedetailleerd hoe het onderwijs moet zijn ingericht. De professor moet zelf voor collegezalen en leermiddelen zorgen. In 1154 geeft de Duitse keizer, belangrijk afnemer van en waarschijnlijk geadviseerd door afgestudeerden, het recht aan studenten en professoren om voor onderwijsdoeleinden door de hele wereld te reizen en zich in alle centra van geleerdheid op te houden, en aan studenten zich te onderwerpen aan rechtspraak van bisschop of professor, dus niet aan de vaak strenger straffende stedelijke overheid. De privileges zijn algemeen geformuleerd en in het Romeinse recht opgenomen, en hebben aldus tot aan de codificatiebeweging invloed uitgeoefend door heel Europa.

G. C. J. J. van den Bergh poneert in 'Academische vrijheid ten tijde van het Ancien Regiem' (37-60) twee stellingen: 1 Anders dan meestal aangenomen zijn de ontwikkelingen in de Nederlandse universiteitsgeschiedenis in de negentiende eeuw geen navolging van Duitsland, maar tracht veeleer Duitsland aan het eind van de achttiende eeuw Nederland te imiteren; 2 De bloei van de universiteit wordt het meest bevorderd door een ineffektieve en corrupte overheid. De laatste stelling zwakt hij in de loop van het betoog af.

Ging het tot dusverre vooral om 'vrijheden' oftewel privileges, vanaf 1850 beperkt het debat over academische vrijheid zich tot studievrijheid en vrijheid van onderwijs en onderzoek. Studievrijheid wordt hoog aangeslagen in een tijd waarin een academische studie niet alleen dient als

voorbereiding op bepaalde beroepen, maar vooral voor opname in de hogere standen. In de negentiende eeuw zijn dan ook slechts de eindtermen en de minimale (!) studieduur voorgescreven.

Een altijd actueel aspect van vrijheid van onderzoek behandelt H. G. Heijmans in 'Academische vrijheid versus maatschappelijk belang' (95-116), namelijk de vrijheid om wat nu derde geldstroom-onderzoek heet, te verrichten in universiteitsgebouwen in het Utrecht van 1920-1940. In het natuurkundig laboratorium van Omstein werd onder de vlag van diverse industriële organisaties onder meer onderzoek gedaan naar isolatiemateriaal voor de bouwnijverheid, transformatie-olie voor de KEMA en fotografische materialen. In Utrecht is vaker het gevaar van de industrie voor de academische vrijheid lager en dat van de staat hoger aangeslagen dan elders; vragen van het ministerie welk onderwijsdoel hiermee was gediend, werden dan ook afgedaan met de modern aandoende opmerking dat hiermee de bloei van de Nederlandse industrie was gediend en aansluiting van de opleiding bij het bedrijfsleven verzekerd. De onderliggende gedachte was evenwel dat de keuze van onderwerp aan de onderzoeker moest worden overgelaten.

Het hoogtepunt van de bundel is voor mij het artikel 'Academische vrijheid in een verwetenschappelijkte samenleving' van P. A. Baggen (117-146). Eerst bespreekt hij de huidige betekenis van het begrip voor de zelf-identificatie van het wetenschappelijk personeel en constateert dat voor de oude privileges een nieuw in de plaats is gekomen: de universiteit bepaalt wat wetenschap is en welke criteria voor onderzoek gelden. Dan volgt een indeling van de geschiedenis van de moderne universiteit in drie perioden: 1 de vormingsuniversiteit (1815-1876) met haar accent op onderwijs, gebaseerd op een cyclische geschiedopvatting, waarin theoretische kennis de eeuwige waarheden omvat; 2 de onderzoeksuniversiteit (1876-1960), die uitgaat van het vooruitgangsmodel, waarin men hecht aan empirisch gevalideerde kennis en verregaande specialisatie. Toelating als student gebeurt niet meer op basis van stand, maar van studieprestaties in het voorbereidend onderwijs. De studievrijheid neemt af; 3 de huidige massa-universiteit (1960-?), met opnieuw een scheiding van onderzoek en onderwijs, met de opkomst van wetenschapsbeleid en inperking van de vrijheid van onderwerpskeuze tot methode- en uitkomstvrijheid. Waar vroeger de artes-faculteit de propedeuse verzorgde voor de 'broodfaculteiten' theologie, medicijnen en rechten, levert nu een eerste fase met een veelheid van studierichtingen de vooropleiding tot wetenschapsbeoefening. Een prikkelend betoog, dat op veel details tot tegenspraak uitdaagt; een goede aanleiding om de vele informatie uit de voorgaande artikelen nog eens te overdenken.

W. Pelt

R. van Bekkum, *Tussen vraag en aanbod. Op zoek naar de identiteit van de arbeidsvoorzieningsorganisatie* (Dissertatie Open Universiteit Heerlen 1996; Den Haag: SDU uitgevers, 1996, 647 blz., f79,50, ISBN 90 12 08256 0).

Het meest intrigerende aan het boek *Tussen vraag en aanbod* is de spanning die bij lezing van het voorwoord voelbaar wordt. Aan de ene kant de concrete beleidsproblematiek, de verzelfstandiging, tripartisering en territoriale decentralisatie van het directoraat-generaal voor de arbeidsvoorziening. Van Bekkum noemt deze problematiek expliciet de aanleiding voor het schrijven van zijn boek. Het gaat om het tegemoet komen aan de behoefte aan inzicht in de recente 'vaak nogal problematische verwickelingen tijdens de eerste vierjarige bestuurscyclus van de zelfstandige Arbeidsvoorzieningsorganisatie' (Van Bekkum). Dat vraagt om een be-